

DOI: 10.18523/2617-9067.2024.7.97-111

УДК 308+316+323+352/354

Анна Осипчук, Антон Суслов

ВИКЛИКИ

ДЛЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ ПІСЛЯ ДЕОКУПАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА РЕІНТЕГРАЦІЯ ТА СТАВЛЕННЯ ДО МЕШКАНЦІВ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Майбутня реінтеграція тимчасово окупованих територій України потребує соціальної згуртованості українського суспільства: як тих, хто пережив окупацію, так і тих, хто проживав на підконтрольних територіях. Ця стаття має за мету на основі результатів двох хвиль загальнонаціонального опитування з'ясувати ставлення мешканців підконтрольних уряду України територій до тих, хто залишається в окупації, та ідентифікувати, якою мірою питання проведення виборів та (не)обмеження виборчих прав, запровадження економічних і культурних програм підтримки, а також визнання результатів освіти, здобутої на окупованих територіях, можуть завадити соціальній згуртованості після деокупації. Дослідження виявило, що ставлення українців до жителів тимчасово окупованих територій є переважно нейтральним, що може вказувати на майбутні лінії соціальної напруги, а підтримка політик реінтеграції відрізняється залежно від тривалості окупації територій.

Ключові слова: реінтеграція, тимчасово окуповані території, соціальна згуртованість.

Вступ

Окупація територій України Росією з 2014 р. та подальше повномасштабне вторгнення створили таку ситуацію, коли різні частини українського суспільства опинились у суттєво відмінних умовах і переживають різні досвіди. Життя в умовах російської окупації передбачає перебування в інших, ніж на підконтрольних територіях, суспільно-політичному, інформаційному та культурному середовищах. Водночас політичне керівництво держави протягом усіх цих років декларує необхідність не лише повернення під контроль територій, але й повноцінної реінтеграції їхніх мешканців до українського простору.

Зважаючи на тривалість окупації та відмінність досвідів, навіть після деокупації високою є ймовірність непорозуміння і напруги між тими, хто залишився на тимчасово окупованих територіях (ТОТ), та мешканцями підконтрольних регіонів. Оскільки опитування на тимчасово окупованих територіях

України є практично неможливими, важливо розуміти та досліджувати позиції населення підконтрольної території як щодо мешканців ТОТ, так і різних потенційних заходів держави з реінтеграції. Тож **метою цієї статті** є з'ясувати ставлення мешканців підконтрольної уряду України території до тих, хто залишається в окупації, та ідентифікувати, якою мірою питання проведення виборів та (не)обмеження виборчих прав, запровадження економічних і культурних програм підтримки для мешканців деокупованих територій, а також визнання результатів освіти, здобутої на окупованих територіях, можуть стати точками напруги після деокупації. Для цього ми розглянемо відповіді респондентів щодо питань, які є важливими та індикативними для соціальної згуртованості в процесі подальшої реінтеграції: безпосереднє ставлення до мешканців ТОТ, сприйняття режиму окупації, відновлення місцевого самоврядування та виборчих прав, а також підтримка окремих заходів з реінтеграції.

Методологія

Стаття ґрунтується на двох хвилях загальнонаціонального репрезентативного опитування, проведеного на замовлення Школи політичної аналітики НаУКМА Соціологічною групою «Рейтинг» у межах проєкту з дослідження соціальної згуртованості та реінтеграції деокупованих і тимчасово окупованих територій України¹. Польові етапи дослідження тривали з 10 по 14 жовтня 2023 р. (перша хвиля) та з 11 по 16 березня 2024 р. (друга хвиля). Було опитано, відповідно, 2000 та 2005 респондентів віком від 18 років. Опитування проводились методом телефонних інтерв'ю (САПІ) на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів тільки на підконтрольних Україні територіях, за винятком тих, де немає українського мобільного зв'язку. Інтерв'ю проводились українською або російською мовою за вибором респондента.

Обидві хвилі опитування є репрезентативні для дорослого населення України за статтю, віком і типом поселення. Результати зважені з використанням актуальних даних Державної служби статистики України про область реєстрації, тип поселення, вік. Водночас відсутність перепису населення з 2001 р. та міграція, пов'язана з повномасштабним вторгненням, ускладнюють отримання максимально точних актуальних даних, а отже, створюють додаткову систематичну похибку. Попри це, репрезентативність загальнонаціональних опитувань в Україні залишається високою (Paniotto, 2022). Максимальна теоретична похибка, не враховуючи дизайн-ефекту, не перевищує 2,2% (з довірчою ймовірністю 0,95).

В опитуванні використано поділ на регіони відповідно до місця реєстрації респондентів до 24 лютого 2022 р. Такий підхід застосовано з кількох причин: останні опубліковані Державною службою статистики України дані щодо чисельності населення за регіонами (на підставі адміністративних даних щодо народження, смерті та зміни реєстрації місця проживання) наведено станом на 1 лютого 2024 р., а також щоб мати змогу порівняти дані з регіональними розподілами, отриманими до повномасштабного вторгнення. Області поділено на регіони так: 1) м. Київ; 2) Центр – Вінницька, Житомирська, Київська, Сумська, Чернігівська, Черкаська, Кіровоградська, Полтавська; 3) Захід – Волинська,

Рівненська, Закарпатська, Чернівецька, Хмельницька; 4) Галичина – Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська; 5) Південь – Миколаївська, Одеська, Херсонська; 6) Схід – Дніпропетровська, Запорізька, Харківська; 7) Донбас – Донецька, Луганська.

Розробляючи анкету, ми сформулювали більшість питань як твердження, з якими респонденти могли погодитись або не погодитись або підтримати чи не підтримати, тобто застосували п'ятибальні шкали Лікерта з опцією «важко сказати», яка не озвучувалась. Перша та друга хвилі містили, відповідно, 72 та 76 питань, і ті, які розглянуто в цій статті, мали тотожні формулювання. Важливо, що питання ставились респондентам у випадковому порядку, який щоразу був різний.

Під час розроблення анкети ми використовували досвід попередніх опитувань щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій та ставлення мешканців підконтрольних територій до населення територій, окупованих із 2014 р., та внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які Школа політичної аналітики регулярно проводить з 2019 р.

Деякі соціально-демографічні характеристики опитаних

Як у першій, так і в другій хвилі опитування, 15% респондентів вказали, що їхнє житло було повністю або частково зруйновано внаслідок воєнних дій після 24 лютого 2022 р. Загалом ми не спостерігаємо значущих змін у відповідях на це питання між жовтнем 2023 р. та березнем 2024 р. Очікувано вирізняються жителі Донбасу – Донецької та Луганської областей (за регіоном реєстрації до 24.02.2022), серед яких більш ніж половина в березні 2024 р. говорили про зруйноване житло: повністю (35,6%) та частково (22%), а 6,4% – вагалася з відповіддю (табл. 1). На Півдні та Сході тих, хто повідомив про повне або часткове руйнування житла, – відповідно, 22,3% та 24,2%.

Про те, що вони змінювали постійне місце проживання у зв'язку з повномасштабною війною, у березні 2024 р. повідомили 22,9% (у жовтні 2023 р. – 26%), з них 8,8% вже повернулись, а 14,1% – ні. У відповідях на це питання теж спостерігається виразний регіональний розподіл, пов'язаний із перебігом воєнних дій, окупацією та близькістю до фронту (табл. 2). У березні 2024 р. дві третини (78,6%) жителів Донбасу відповіли, що виїхали і ще не повернулись, а ще 2,4% – що виїжджали та повернулись. Це також регіон, де бачимо істотну зміну між першою жовтневою та другою березневою хвилями: у жовтні 2023 р. таких було, відповідно, 67,4% та 10,9%.

¹ Проєкт втілюється за підтримки Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Раств в Україні. У цій статті використано матеріали аналітичного звіту за результатами першої хвилі опитування в жовтні 2023 р.

По решті регіонів значущих змін між хвилями не спостерігається, тому наведемо дані за безрезовим опитуванням. На Сході тих, хто виїхав, 21,1%, і так само 11,7% вже повернулись. На Півдні тих, хто вже повернувся, 7,2%, а 18,7% – усе ще є переміщеними особами. Слід зауважити, що, хоча у відповідях на це питання і спостерігається гендерний розподіл, але він не є надто виразним. За опитуванням у жовтні 2023 р., з тієї майже третини (31%) жінок, що виїжджали, 14% сказали, що вже повернулись додому. Для чоловіків ці показники становили, відповідно, 18% та 7%. Водночас важливо пам'ятати, що ми запитували саме про факт зміни постійного місця проживання без уточнення, чи ця зміна була в межах України чи за кордон. Відповідно, опитування є репрезентативним для тих, хто перебуває в Україні, та не охоплює тих, хто виїхав і все ще перебуває за кордоном.

Важливим фактором, що потенційно впливає на ставлення до різних політик реінтеграції, питань повоєнного врегулювання та до мешканців тимчасово окупованих територій України, є наявність родичів там. У березні 2024 р. по 17% відповіли, що мають родичів на територіях,

окупованих, відповідно, з 2014 та 2022 р., у жовтні 2023 р. таких було по 19% (табл. 3).

У відповідях на питання про мову спілкування вдома ми не бачимо значущої різниці між хвилями. Українську назвали 58,1% у жовтні 2023 р. та 58,5% у березні 2024 р., російську, відповідно, 9,5% та 11,6%, а варіант «і українською, і російською» вибрали, відповідно, 30,8% та 29,1%. Очікувано у відповідях на це питання є певний регіональний розподіл. Щодо конфесійної належності відповідно до самовизначення респондентів, то фіксуємо такі відповіді (березень 2024 р.): про свою належність до Православної церкви України (ПЦУ) повідомили майже половина респондентів (48,7%), тоді як до Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП) зарахували себе тільки 4,3%, а до «просто» православних – 9,1% (табл. 4). Заявили про належність до Української греко-католицької церкви (УГКЦ) 8,8%, і приблизно по 10% визначили себе або як вірян, які не належать до певної релігії, або як атеїстів. Слід зазначити, що в жовтні 2023 р. ми отримали майже такі самі відповіді на це питання (значущих різниць не було).

Таблиця 1. Руйнування житла внаслідок воєнних дій після 24 лютого 2022 р. (березень 2024), N = 2005, %

	Захід	Галичина	Центр	Київ	Південь	Схід	Донбас	Україна
Так	0,7	0,7	2,1	2,2	6,3	5,9	35,6	5,1
Частково	2,6	1,2	7,9	10,2	16,0	18,3	22,3	10,4
Ні	96,7	98,0	89,4	86,5	77,7	73,8	35,7	83,5
Важко сказати / Відмова	0,0	0,0	0,6	1,1	0,0	2,0	6,4	1,0
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100

Таблиця 2. Зміна місця постійного проживання після 24 лютого у зв'язку з війною (березень 2024), N = 2005, %

	Захід	Галичина	Центр	Київ	Південь	Схід	Донбас	Україна
Так, і зараз проживаю поза домом	4,3	2,5	5,4	4,6	18,7	21,1	78,6	14,1
Так, але вже повернувся додому	2,0	4,6	10,3	22,9	7,2	11,7	2,4	8,8
Ні	93,7	92,9	84,2	72,5	74,1	66,6	19,0	77,0
Важко відповісти / Відмова	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,6	0,0	0,1
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100

Таблиця 3. Наявність родичів на окупованих територіях, N = 2000 (жовтень 2023), N = 2005 (березень 2024), %

	Чи є у Вас близькі родичі, які проживають на територіях, окупованих із 2014 р. (Донбас, Крим)?		Чи є у Вас близькі родичі, які проживають на територіях, окупованих із 2022 р.?	
	жовтень 2023	березень 2024	жовтень 2023	березень 2024
Так	19,5	16,6	18,9	17,7
Ні	79,5	82,4	80,2	81,4
Важко відповісти	1,0	1,0	0,9	0,9
Разом	100	100	100	100

Таблиця 4. Релігійна самоідентифікація респондентів (березень 2024), N = 2005

Конфесійна самоідентифікація	%
ПЦУ (Православна Церква України, Київський патріархат)	48,7
УПЦ (Московський патріархат)	4,3
Греко-католицька церква	8,8
Римо-католицька церква	0,7
Протестантська церква	2,0
Інша конфесія	2,3
Православний, не відношу себе до певного патріархату	9,1
Віруючий, не відношу себе до жодної релігії	10,1
Невіруючий, атеїст	11,8
Важко відповісти	2,2
Разом	100

Ми бачимо, що порівняно з нашими опитуваннями до повномасштабного вторгнення (Осипчук, Суслов, Яковлев, 2021, с. 15) істотно скоротився відсоток тих, хто зараховує себе до УПЦ (МП). Водночас потребує ретельнішого аналізу та інтерпретації питання наповненості категорій «Православний без належності до певного патріархату» та вірян, що не зараховують себе до жодної релігії. Важливо, що і питання щодо мови спілкування вдома, і питання визначення своєї конфесійної належності є такими, де респонденти зазначають про власну самоідентифікацію. А отже, відповідь часто відбиває не так фактичну поведінку респондента/ки, як його чи її політичну орієнтацію або суспільну позицію, що також охоплює соціальну прийнятність.

Результати

1. Соціальні дистанції

Важливим чинником позиції щодо політик реінтеграції може бути ставлення людини до різних категорій осіб. Часто такі ставлення з'ясовують через вимірювання соціальних дистанцій, проте в наших опитуваннях ми радше використовували шкалу самооцінки ставлення від дуже позитивного до дуже негативного. Однією з причин

вибору саме такого способу вимірювання було бажання порівняти отримані результати з іншими опитуваннями, в яких це питання сформульовано через застосування шкали Богардуса, наприклад, опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) 2023 року (Паніотто, 2023). Як побачимо нижче, результати проаналізованих нами опитувань є співмірними з тими, які отримав КМІС.

Між хвилями опитування в жовтні 2023 р. та березні 2024 р. значущих різниць у відповідях респондентів щодо ставлень до різних категорій українців не зафіксовано. До всіх категорій, про які ми запитували в березні 2024 р., переважало нейтральне ставлення. Єдиний виняток – внутрішньо переміщені особи, які живуть в інших регіонах України: до них переважає позитивне ставлення. Як видно з табл. 5, про це зазначили 68,3 % респондентів (27 % сказали про нейтральне, а 3,2 % – про негативне ставлення).

Щодо решти бачимо, що порівняно однаковим є ставлення до тих українців, які опинилися під окупацією у 2022 р. й не змогли виїхати звідти: 51,5 % ставляться нейтрально, 33,1 % – позитивно і 12,9 % – негативно; та до тих, хто виїхав за кордон і ще не повернувся: нейтрально – 51,6 %, позитивно – 33,3 %, а негативно – 13,3 %.

Таблиця 5. Ставлення до соціальних груп (березень 2024), N = 2005, %

	Внутрішньо переміщені особи, які покинули свої домівки й живуть в іншому місці в Україні	Українці, які опинилися на окупованій території після 24 лютого 2022 р. і досі там проживають	Українці, які опинилися на окупованій території з 2014 р. і досі там проживають	Українці, які виїхали з України після початку війни й зараз знаходяться за кордоном
Дуже негативне	1,0	3,3	6,6	4,2
Скоріше негативне	2,2	9,6	17,2	9,1
Нейтральне	27,0	51,5	52,1	51,6
Скоріше позитивне	39,0	25,4	15,7	24,2
Дуже позитивне	29,3	7,7	5,4	9,1
Важко сказати / Відмова	1,5	2,5	3,0	1,8
Разом	100	100	100	100

Таблиця 6. Ставлення до соціальних груп у розрізі наявності родичів на окупованих територіях (березень 2024), N = 2005, %

	Українці, які опинилися на окупованій території після 24 лютого 2022 р. і досі там проживають		Українці, які опинилися на окупованій території з 2014 р. і досі там проживають	
	Є близькі родичі, які проживають на територіях, окупованих із 2022 р.	Немає близьких родичів, які проживають на територіях, окупованих із 2022 р.	Є близькі родичі, які проживають на територіях, окупованих із 2014 р. (Донбас, Крим)	Немає близьких родичів, які проживають на територіях, окупованих із 2014 р. (Донбас, Крим)
Дуже негативне	2,8	3,3	3,6	7,2
Скоріше негативне	11,4	9,3	17,8	17,0
Нейтральне	47,8	52,5	51,8	52,4
Скоріше позитивне	25,2	25,6	16,7	15,6
Дуже позитивне	10,8	6,9	7,3	4,9
Важко сказати / Відмова	2,0	2,4	2,8	2,9
Разом	100	100	100	100

Хоча ми поки що не фіксуємо динаміки чи зміни цих показників, проте такі відповіді свідчать про можливі лінії майбутніх соціальних розколів: на тих, хто був під час війни в Україні, та тих, хто виїхав; на тих, хто лишився в окупації, та тих, хто живе на підконтрольних територіях. Ми вже бачимо певні ознаки такої соціальної напруги, зокрема у відповідях на ці питання, і є небезпека, що вона буде посилюватись. Ідеться про те, що респонденти, які ставляться негативно, можуть не хотіти про це говорити і давати більш соціально схвальну відповідь – обирати варіант «ставлюсь нейтрально». Зокрема, тому ми вважаємо, що великий відсоток нейтрального ставлення та переважання нейтрального ставлення над позитивним вказує на потенційну точку соціальної напруги.

Нарешті, з-поміж означених категорій порівняно найгіршим є ставлення до тих українців, які опинились і досі проживають на територіях, окупованих із 2014 р., – про це сказали 23,8 %. Про позитивне ставлення повідомили 21,1 %. Проте, як уже було зазначено, переважним зберігається нейтральне ставлення – 52,1 %.

Якщо аналізувати ставлення до різних категорій детальніше, то загалом переважає у всіх групах нейтрально-позитивне ставлення (понад 51 %). Статистично значущі різниці у ставленні до тих, хто виїхав і не повернувся та перебуває в Україні чи за кордоном, спостерігаються тільки в кількох окремих гендерно-вікових категоріях. Наприклад, серед чоловіків 18–35 років ставлення до обох категорій є гіршим, тобто більше тих, хто ставиться до них відповідно негативно і нейтрально.

Щодо віку, то він є предиктором, хоч і слабким, ставлення до обох категорій мешканців ТОТ: що менший вік респондентів, то гірше

ставлення. З розподілу відповідей на питання щодо ставлення за наявністю родичів на окупованих із 2014 або з 2022 р. територіях можна припустити, що важливою є наявність родичів на цих територіях (табл. 6).

Для перевірки цієї гіпотези ми побудували низку регресійних рівнянь. На основі масиву даних за березень 2024 р. регресійне рівняння², де ставлення до українців, які опинилися на окупованій території з 2014 р. й досі там проживають, (At14) є залежною змінною, а вік (Age) та наявність родичів на окупованих територіях (Rel14, Rel22) – незалежними, має вигляд:

$$At14 = 0,178 * Rel14 + 0,043 * Rel22 + 0,075 * Age$$

(стандартизовані коефіцієнти).

При цьому значущими предикторами (на рівні $p < 0,001$) є наявність родичів на територіях, окупованих із 2014 р., ($t = 5,429$) та вік ($t = 3,397$). Мале значення R (0,169) свідчить про те, що більшість варіацій залежної змінної, тобто ставлення, пояснюється впливом показників, не включених у рівняння, серед яких можуть бути регіон, мова, стать тощо. Проте нам було важливо перевірити, чи є наявність родичів на окупованих територіях *per se* предикторами ставлення, і якщо так, то наскільки сильними. Отже, бачимо, що в березневій хвилі опитування предиктором ставлення до мешканців окупованих із 2014 р. територій є наявність родичів саме на цих територіях. У подібному регресійному рівнянні для ставлення до тих, хто проживає на територіях, окупованих із 2022 р., значущим предиктором є тільки вік (на тому ж рівні слабкого зв'язку).

² Тут і далі аналіз зроблено в пакеті IBM SPSS Statistics 29.

Цікаво, що якщо побудувати ті самі рівняння на основі даних за жовтень 2023 р., то отримуємо дещо відмінні зв'язки. У першому рівнянні, про ставлення до мешканців територій, окупованих із 2014 р., всі вказані предиктори є значущими (на рівні $p < 0,001$). При цьому найсильнішим із них ($t = 7,873$) є наявність родичів на новоокупованих територіях, тобто предиктор, який є незначущим у другій хвилі; порівняно з $Rel14_1023$ ($t = 2,884$) та Age_1023 ($t = 2,301$). Отже, рівняння ($R = 0,360$) має вигляд:

$$At14_1023 = 0,10 * Rel14_1023 + 0,272 * Rel22_1023 + 0,048 * Age_1023$$

(стандартизовані коефіцієнти).

Ба більше, на відміну від другої хвилі, у першій жовтневій значущими є всі ці предиктори і для другого рівняння щодо ставлення до мешканців новоокупованих територій. Рівняння ($R = 0,295$) є таким:

$$At22_1023 = 0,122 * Rel14_1023 + 0,183 * Rel22_1023 + 0,051 * Age_1023$$

(стандартизовані коефіцієнти),

де для $Rel14_1023 - t = 3,457$, для $Rel22_1023 - t = 5,186$, а для $Age_1023 - t = 2,405$.

Тож бачимо, що в жовтні 2023 р. предикторами ставлення до обох категорій мешканців ТОТ була наявність родичів на територіях, окупованих як із 2014 р., так і з 2022 р. При цьому відносно сильнішим предиктором була наявність родичів на новоокупованих територіях, яка в березні 2024 р. предиктором не була взагалі.

Така різниця між двома хвилями може бути як артефактом даних, так і індикатором певної зміни в настроях, яка поки що не фіксується на рівні розподілів. Так чи інакше, ці питання потребують подальших досліджень: наступних хвиль опитування та детальнішого математико-статистичного аналізу.

2. Сприйняття життя в окупації

Перед тим як перейти до аналізу результатів щодо сприйняття того, яким є життя в окупації, тими, хто проживає на підконтрольних територіях, наведемо кілька цифр, які стосуються джерел інформації про події на ТОТ, адже ці джерела формують уявлення громадян про життя на ТОТ. У березневій хвилі опитування ми додали питання про те, звідки респонденти отримують інформацію про тимчасово окуповані території України та життя там. Абсолютна більшість (75 %) вказали, що використовують для цього українські медіа та телеграм-канали. Ба більше, 94 % заперечили (з них 88 % – категорично), що

Таблиця 7. Джерела інформації про життя на тимчасово окупованих територіях (березень 2024), N = 2005, %

	Отримую переважно з українських ЗМІ та українських телеграм-каналів	Отримую переважно з російських ЗМІ та російських телеграм-каналів	Отримую переважно від родичів, друзів або знайомих			
			Загалом	Родичі на ТОТ з 2022 р.	Родичі на ТОТ з 2014 р.	Немає родичів
Зовсім не згодні	6,4	87,5	28,6	16,0	22,2	32
Частково не згодні	4,2	6,0	8,8	5,5	7,9	10
І так, і ні	13,2	3,7	20,7	18,7	16,6	22
Частково згодні	21,4	1,1	17,7	22,8	21,3	16
Цілком згодні	53,9	1,0	22,5	35,7	30,0	19
Важко сказати / Відмова	0,9	0,7	1,7	1,3	2,0	1,0
Разом	100	100	100	100	100	100

Таблиця 8. Достатність інформації про події на окупованих територіях (березень 2024), N = 2005, %

	Українські ЗМІ та телеграм-канали достатньою мірою висвітлюють події на тимчасово окупованих територіях	Я хочу знати більше про повсякденне життя людей на тимчасово окупованих територіях
Зовсім не згодні	14,3	9,1
Частково не згодні	20,1	5,4
І так, і ні	27,4	25,2
Частково згодні	18,5	21,8
Цілком згодні	16,1	37,8
Важко сказати / Відмова	3,6	0,7
Разом	100	100

використовують для цього російські медіа або телеграм-канали (табл. 7). Щодо такого джерела інформації, як родичі, друзі або знайомі, то тут думки щодо переважного використання розділились, що опосередковано може вказувати на те, що не всі мають такі зв'язки та що комунікація з мешканцями окупованих територій є ускладненою. Цілком очікувано ті, хто має родичів чи друзів на ТОТ, а особливо на новоокупованих територіях, частіше говорять про те, що переважно отримують від них інформацію про окуповані території. Щодо медіа та телеграм-каналів різниці у відповідях не спостерігається.

Також ми запитали людей про те, чи достатньо їм інформації про окуповані території та чи хотіли б вони знати більше про них і про людей там. Щодо першого питання думки стосовно достатності інформації розділились порівну – по 34 %, і ще 27 % відповіли «і так, і ні» (табл. 8). Проте, хоч би яку відповідь дали респонденти, абсолютна більшість (60 %) погодились, що хотіли б знати більше.

Перейдемо до того, як українці оцінюють сам по собі режим окупації. Абсолютна більшість згодна, що він несе загрозу всім, хто живе на окупованих територіях: 83 % у березні 2024 р. і 87 % у жовтні 2023 р. (табл. 9). Цікаво, що,

наприклад, результати березневої хвилі не показують навіть слабких значущих на рівні $p < 0,01$ кореляцій між оцінкою режиму окупації як загрози та показниками ставлення до мешканців тимчасово окупованих територій.

Також ми просили респондентів/ок висловитись щодо двох дещо провокаційних тверджень: «Всі, хто з окупованих територій України виїхав до Росії, є проти України» та «Всі, хто залишився на територіях, окупованих з 2014 року, є проти України». Як видно з табл. 9, у питанні ставлення до тих, хто виїхав до Росії, опитані були більш однастайні та радикально налаштовані: 61 % згодні з твердженням, тоді як 18 % проти (однаково в обох хвилях). Натомість із другим твердженням, що ті, хто живе в окупації з 2014 р., є проти України, переважна більшість не згодна – 38 %, а підтримують таку думку – 26 % (березень 2024 р.). Тут відбулись невеликі, проте незначущі коливання (3 %) у відповідях між жовтневою та березневою хвилею, проте знов-таки говорити про сталу тенденцію не можна.

Цілком очікувано відповіді на ці питання можуть бути пов'язані з регіоном, наявністю родичів на тимчасово окупованих територіях, мовою спілкування вдома та відповідями на питання про ставлення до жителів тимчасово окупованих

Таблиця 9. Оцінка загрозовості режиму окупації та політичної орієнтації мешканців окупованих територій, N = 2000 (жовтень 2023), N = 2005 (березень 2024), %

	Режим окупації сам по собі несе загрозу всім тим, хто живе на окупованих територіях		Всі ті, хто з окупованих територій України виїхав до Росії, є проти України		Всі, хто залишився на територіях, окупованих з 2014 р., є проти України	
	жовтень 2023	березень 2024	жовтень 2023	березень 2024	жовтень 2023	березень 2024
Зовсім не згодні	2,8	2,1	10,1	9,2	23,6	20,0
Частково не згодні	1,3	1,7	8,3	9,4	16,9	18,5
І так, і ні	6,7	10,9	18,5	18,4	29,5	33,7
Частково згодні	13,5	15,4	14,2	15,1	13,5	12,1
Цілком згодні	74,2	67,9	47,5	45,8	14,7	14,3
Важко сказати / Відмова	1,5	2,0	1,4	2,1	1,8	1,4
Разом	100	100	100	100	100	100

Таблиця 10. Важливість реінтеграції населення окупованих територій (березень 2024), N = 2005, %

	Особисто для мене важливо повернути не лише окуповані території, а й людей, які зараз там проживають	Для мене важливо, щоб українські політики та чиновники пам'ятали про людей на тимчасово окупованих територіях
Зовсім не згодні	2,9	1,1
Частково не згодні	3,3	0,8
І так, і ні	13,6	5,0
Частково згодні	19,3	15,3
Цілком згодні	58,9	76,4
Важко сказати / Відмова	2,0	1,4
Разом	100	100

територій. Проте знов-таки встановлення чітких тенденцій та зв'язків і кореляцій потребує глибшого аналізу й застосування ширшого спектру математико-статистичних методів.

Абсолютна більшість опитаних погодилася з твердженнями, що особисто для них важливо повернути не лише окуповані території, а й людей, які там зараз проживають (78 %), та що українські політики й чиновники мають пам'ятати про людей на тимчасово окупованих територіях (91 %), як видно з табл. 10. Звичайно, відповіді на ці питання є радше диспозиційними, а також певною мірою відбивають те, що респонденти вважають соціально бажаним і прийнятним. Водночас вони дають надію на успішність реінтеграційних процесів та на посилення соціальної згуртованості.

3. Вибори на деокупованих територіях

Одним із важливих елементів реінтеграції, особливо в соціально-політичному аспекті, є проведення виборів на деокупованих територіях. Проте питання щодо часу проведення перших виборів, як місцевих, так і національних, та прийнятності обмеження виборчих прав потребують зваженого й відповідального підходу та політичного консенсусу. В обох хвилях опитування ставили окремі питання про проведення місцевих і загальнонаціональних виборів на територіях, окупованих із 2014 р. та з 2022 р.

Через те що ключовим тут є відновлення місцевого самоврядування, то найперше ми поцікавились, у якому форматі (тобто як і коли) воно в принципі має бути відновлене на звільнених територіях. Маючи однакові опції для вибору, респонденти обрали кардинально відмінні відповіді щодо територій, окупованих із 2014 р., та тих, які під окупацією з 2022 р. (табл. 11). Щодо окупованих із 2014 р. територій (Крим та окремі

райони Донецької і Луганської областей (ОРДЛО)) відносна більшість опитаних (по 46 % в обох хвилях) вважала, що місцеве самоврядування можна відновити не раніше ніж через 5 років після деокупації, а до того мають діяти військово-цивільні адміністрації. Натомість для новоокупованих територій – насамперед Запорізької та Херсонської областей – переважна більшість (55,2 % у жовтні 2023 р. та 49,3 % у березні 2024 р.) вважала прийнятним відновлення самоврядування «одразу після деокупації і в повному обсязі». Цікаво, що тут ми спостерігаємо зменшення відсотка тих, хто вибрав цю опцію від жовтня 2023 р. до березня 2024 р., проте ще зарано говорити тут про сталий тренд. Відмінність у поглядах залежно від територій, про які йдеться, можна пояснити усвідомленням впливу тривалості окупації та більш негативним ставленням до тих, хто проживає в ОРДЛО та Криму.

Однак тут також важливо звернути увагу й на другу за популярністю опцію. Зокрема, щодо окупованих із 2014 р. територій третина опитаних (по майже 30 % в обох хвилях) виступає за «відновлення одразу після деокупації і в повному обсязі», хоча цей варіант є практично неможливим через непроведення на тих територіях реформи децентралізації. Тут можливі дві інтерпретації: або ці респонденти мають довіру до наших громадян із тимчасово окупованих територій та вірять, що відновлення самоврядування в повному обсязі не призведе до зловживань, або ж просто не усвідомлюють, що на цих територіях не відбулась реформа децентралізації. Також майже третина опитаних (по 28 % в обох хвилях) вважає, що після звільнення новоокупованих територій місцеве самоврядування хоча й має бути відновлене одразу, проте з певними обмеженнями – щодо ОРДЛО та Криму подібну опцію підтримують по 19 %.

Таблиця 11. Відновлення місцевого самоврядування на окупованих територіях після деокупації, N = 2000 (жовтень 2023), N = 2005 (березень 2024), %

	На територіях, окупованих із 2014 р. (Донбас, Крим), після їх звільнення?		На деокупованих територіях Запорізької та Херсонської областей після їх звільнення?	
	жовтень 2023	березень 2024	жовтень 2023	березень 2024
Місцеве самоврядування має бути відновлене одразу після деокупації і в повному обсязі	29,7	28,5	55,2	49,3
Одразу після деокупації, але повноваження потрібно обмежити	18,6	19,2	27,4	28,4
Через 5 років після деокупації, до цього часу там мають діяти військово-цивільні адміністрації	46,6	45,8	14,3	18,1
Інше	0,9	1,7	0,8	1,1
Важко відповісти	4,2	4,8	2,3	3,1
Разом	100	100	100	100

У відповідях на питання про відновлення самоврядування на всіх тимчасово окупованих територіях очікувано є зв'язок, хоч і слабкий, зі ставленням до мешканців цих територій: що позитивнішим є ставлення, то з більшою ймовірністю респонденти підтримують відновлення одразу й у повному обсязі. Як видно з табл. 12, де вказано коефіцієнти кореляції Спірмена для змінних ставлення до мешканців тимчасово окупованих територій та питань про відновлення самоврядування, рівень ставлення до тих, хто живе на територіях, окупованих із 2014 р., значущо (на рівні 0,01), хоч і слабо, корелює з відповідями про відновлення самоврядування на всіх тимчасово окупованих територіях. Цікаво, що рівень ставлення до тих, хто в окупації з 2022 р., корелює на цьому ж рівні значущості (0,01) тільки з позицією щодо відновлення самоврядування на новоокупованих територіях, при цьому показники кореляції є ще меншими.

Натомість регіональні відмінності більшою мірою наявні саме у відповідях на питання про відновлення самоврядування в ОРДЛО та Криму після деокупації: наприклад, для Донбасу опція негайного відновлення (37 %) є настільки ж популярною, як і «через 5 років після деокупації, до цього часу мають діяти військово-цивільні адміністрації» (38,5 %), що переважає в усіх інших макрорегіонах (табл. 13). Ба більше, можемо спостерігати й суттєву відмінність між регіонами в розриві між опцією

відновлення одразу та через 5 років: наприклад, у березневій хвилі для Донбасу вона становить всього 1,5 % (що не є статистично значущим), тоді як для Півдня – 7 %, Сходу – 14 %, Заходу – 21,7 %, Центру – 18 %, Галичини – 22,6 %, а для м. Києва – 33,6 %. Також ми можемо бачити деякі коливання у відсотках між хвилями опитування, проте зараз зміни не є значущими і зарано говорити про якісь тенденції чи тренди.

Доречно порівняти результати щодо описаних вище питань із результатами, отриманими на питання щодо перших виборів до місцевого самоврядування після деокупації, у форматі «Якою мірою Ви згодні з твердженням...». З твердженням «На територіях, окупованих із 2014 року, вибори до місцевого самоврядування мають відбутися не раніше ніж через 5 років після деокупації» погодилися 51 % опитаних у жовтні 2023 р. та 47 % у березні 2024 р. (табл. 14). Проте значно більше – 72 % у жовтні 2023 р. та 70 % у березні 2024 р. – підтримали позицію, що «на територіях, окупованих у 2022 році, вибори до місцевого самоврядування мають відбутись одразу після завершення війни, щойно це дозволять умови». Тож слід констатувати, що, попри відмінність в абсолютних показниках, загальна тенденція підтверджується: для ОРДЛО та Криму більшість обирає 5-річний перехідний період, тоді як для новоокупованих територій – негайне відновлення самоврядування, щойно це дозволять безпекові умови.

Таблиця 12. Кореляції змінних ставлення до мешканців ТОТ і питання відновлення самоврядування (березень 2024), коефіцієнт (rho) Спірмена

		Українці, які опинилися на окупованій території з 2014 р. і досі там проживають	Українці, які опинилися на окупованій території після 24 лютого 2022 р. і досі там проживають
Як і коли має бути відновлене місцеве самоврядування на територіях, окупованих з 2014 р. (Донбас, Крим), після їх звільнення?	(rho) Спірмена	-0,111**	-0,038
	Sig. (2-tailed)	<0,001	0,074
Як і коли має бути відновлене місцеве самоврядування на окупованих територіях Запорізької та Херсонської областей після їх звільнення?	(rho) Спірмена	-0,090**	-0,084**
	Sig. (2-tailed)	<0,001	<0,001
На територіях, окупованих у 2022 р., вибори до місцевого самоврядування мають відбутись одразу після завершення війни, щойно це дозволять умови	(rho) Спірмена	0,116**	0,086**
	Sig. (2-tailed)	<0,001	<0,001
На територіях, окупованих з 2014 р., вибори до місцевого самоврядування мають відбутися не раніше ніж через 5 років після деокупації	(rho) Спірмена	-0,101**	-0,049*
	Sig. (2-tailed)	<0,001	0,022

N = 2165

* кореляція значуща на рівні 0,05 (2-tailed)

** кореляція значуща на рівні 0,01 (2-tailed)

Доволі часто в медійному та навіть повсякденному дискурсі звучать думки про обмеження активних і пасивних виборчих прав мешканців тимчасово окупованих територій, насамперед ОРДЛО та Криму (Клюжев, 2023). Відповідно до Конституції України це не є можливим та прямо заборонено. Водночас через «певну популярність» такого кроку ми вважаємо доцільним запитувати про ставлення респондентів до нього для того, щоб розуміти, як варто вибудовувати комунікації щодо виборчих прав мешканців ТОТ. Отже, відповіді респондентів залежать насамперед від того, чи питання стосувалось права голосування чи права балотування. Щодо права голосувати більшість опитаних виступила проти обмежень: 67 % у жовтні 2023 р. та 69 % у березні 2024 р. (табл. 15), тоді як у питанні про можливість висування

кандидатами до парламенту 56 % респондентів у жовтні 2023 р. та 50 % у березні 2024 р. виступили за обмеження на певний строк.

Хоча у відповідях на ці питання спостерігаються регіональні відмінності, проте в усіх макрорегіонах найпопулярніші опції підтримала більшість опитаних, що свідчить про суспільний консенсус. Цікаво, що на позицію щодо можливих обмежень не впливає наявність родичів, які проживають на ТОТ. Позитивним є те, що більшість респондентів розуміє неприйнятність обмеження права голосу тих громадян України, які опинились в окупації з 2014 р. Водночас схвалення більшістю опитаних обмеження права балотуватись свідчить про недовіру до політично активних мешканців ОРДЛО та Криму як потенційних кандидатів на виборах до Верховної Ради України.

Таблиця 13. Відновлення місцевого самоврядування на окупованих із 2014 р. територіях після їхнього звільнення – регіональний розподіл, N = 2000 (жовтень 2023), N = 2005 (березень 2024), %

		Захід	Галичина	Центр	Київ	Південь	Схід	Донбас	Україна
Місцеве самоврядування має бути відновлене одразу після деокупації і в повному обсязі	жовтень 2023	30,3	27,7	28,8	17,1	35,3	30,6	38,9	29,7
	березень 2024	28,1	24,7	29,3	18,6	31,6	29,4	37,0	28,5
Одразу після деокупації, але повноваження потрібно обмежити	жовтень 2023	20,7	20,7	16,6	23,3	15,7	18,5	18,4	18,6
	березень 2024	19,3	22,2	16,9	19,9	19,9	21,0	15,2	19,2
Через 5 років після деокупації, до цього часу там мають діяти військово-цивільні адміністрації	жовтень 2023	45,3	47,3	49,7	54,1	44,3	43,9	37,8	46,6
	березень 2024	49,8	48,3	47,2	52,2	38,9	43,4	38,5	45,8
Інше	жовтень 2023	1,0	0,8	1,2	1,5	0,4	0,7	0,0	0,9
	березень 2024	0,7	0,4	1,6	1,7	2,0	2,0	5,0	1,7
Важко відповісти	жовтень 2023	2,7	3,5	3,7	4,0	4,3	6,3	4,9	4,2
	березень 2024	2,1	4,4	5,0	7,6	7,6	4,2	4,3	4,8

Таблиця 14. Твердження щодо відновлення місцевого самоврядування на окупованих територіях після деокупації, N = 2000 (жовтень 2023), N = 2005 (березень 2024), %

	На територіях, окупованих із 2014 р., вибори до місцевого самоврядування мають відбутися не раніше ніж через 5 років після деокупації		На територіях, окупованих у 2022 р., вибори до місцевого самоврядування мають відбутися одразу після завершення війни, щойно це дозволять умови	
	жовтень 2023	березень 2024	жовтень 2023	березень 2024
Зовсім не згодні	19,0	19,2	7,8	8,2
Частково не згодні	9,9	10,3	5,5	6,2
І так, і ні	17,3	19,7	13,3	13,7
Частково згодні	14,7	12,9	17,3	17,1
Цілком згодні	35,7	34,2	54,6	53,1
Важко сказати / Відмова	3,4	3,7	1,5	1,7
Разом	100	100	100	100

Таблиця 15. **Право брати участь у загальнонаціональних виборах мешканців окупованих територій після деокупації, N = 2000 (жовтень 2023), N = 2005 (березень 2024), %**

	Право голосувати на президентських та парламентських виборах для жителів територій, окупованих із 2014 р., має бути таким самим, як і для всіх інших громадян України, тобто не обмежуватися		Право балотуватись до парламенту (ВРУ) для жителів територій, окупованих із 2014 р., має бути обмежене на певний строк	
	жовтень 2023	березень 2024	жовтень 2023	березень 2024
Зовсім не згодні	12,4	11,9	16,4	18,3
Частково не згодні	6,8	6,2	7,7	9,6
І так, і ні	12,1	11,1	17,2	17,9
Частково згодні	12,8	14,6	15,8	15,3
Цілком згодні	54,3	54,2	40,1	35,2
Важко сказати / Відмова	1,6	2,0	2,8	3,7
Разом	100	100	100	100

4. Ініціативи з реінтеграції та відновлення

У першій хвилі опитування в жовтні 2023 р. окремих блоків питань був присвячений різним ініціативам, як наявним зараз, так і потенційним, які мають сприяти реінтеграції населення та відновленню всіх (тобто тих, які окуповані й у 2014, й у 2022 р.) деокупованих територій. Хоча і з різним рівнем підтримки, що варіюється від 55 % до 90 % залежно від конкретного заходу, більшість опитаних погодилась із необхідністю всіх таких ініціатив (табл. 16). Ми бачимо підтримку більшістю українців таких заходів: безкоштовні курси з української мови та громадянської освіти; спеціальні програми для дітей та підлітків із деокупованих територій; міжрегіональні програми обміну (мобільності) для школярів; програми підтримки повернення мешканців на деокуповані

території; податкові та кредитні пільги для бізнесу; створення мистецьких творів (фільми, книжки, серіали) про життя людей в умовах окупації та про українців, які були вимушені переселитись через війну.

Цікаво, що наявність родичів на ТОТ не є суттєво пов'язаною з рівнем (не)підтримки ініціатив щодо мешканців тимчасово окупованих територій, включно з пільгами для абітурієнтів. Натомість спостерігається зв'язок із ставленням до жителів тимчасово окупованих територій та (не)підтримкою запропонованих реінтеграційних заходів. Ті, хто позитивно ставиться до обох категорій мешканців ТОТ (тобто на територіях, окупованих із 2014 та з 2022 р.), демонструє вищий рівень підтримки подібних ініціатив, зокрема і щодо підтримки вступників

Таблиця 16. **Підтримка заходів з реінтеграції тимчасово окупованих територій, N = 2000 (жовтень 2023), N = 2005 (березень 2024), %**

	Не підтримують ³		Підтримують ⁴	
	жовтень 2023	березень 2024	жовтень 2023	березень 2024
Держава має запровадити програми підтримки повернення мешканців на деокуповані території	2,5		88,9	
На територіях, зруйнованих унаслідок воєнних дій, мають діяти податкові та кредитні пільги для бізнесу	6,7		79,1	
Необхідно запровадити міжрегіональні програми обміну (мобільності) для школярів	4,6		80,2	
Держава має запровадити спеціальні програми для дітей та підлітків із деокупованих територій	2,5		89,5	
Держава має запровадити безкоштовні курси з української мови для мешканців деокупованих територій	4,4		89	
Держава має запровадити безкоштовні курси з освіти для мешканців деокупованих територій	4,4		82,3	
	жовтень 2023	березень 2024	жовтень 2023	березень 2024
Потрібно створювати більше мистецьких творів (фільми, книжки, серіали) про життя людей в умовах окупації	5,9	7	79,8	74,9
Потрібно створювати більше мистецьких творів (фільми, книжки, серіали) про українців, які були вимушені переселитись через війну	6,5	8,1	77,1	73
Абітурієнти з окупованих територій повинні мати пільги при вступі до українських закладів вищої освіти протягом певного періоду	24,9	31,3	55	42,6

³ Сума %% по відповідях «Повністю підтримую» та «Частково підтримую».

⁴ Сума %% по відповідях «Повністю не підтримую» та «Частково не підтримую».

з ТОТ до українських університетів. Якщо ж ми подивимось на змінні ставлення до мешканців обох типів окупованих територій та їхню кореляцію з підтримкою різних ініціатив, то побачимо (табл. 17), що всі такі кореляції є значущими на рівні 0,01 (Sig. two-tailed < 0,001), хоч і не сильними: значення коефіцієнта Пірсона в діапазоні від 0,414 до 0,161. При цьому відносно вищі рівні кореляції показників ставлення до мешканців ТОТ із запровадженням безкоштовних курсів української мови (0,414/0,345), а найнижчі – з підтримкою безкоштовних курсів з громадянської освіти для мешканців ТОТ (0,179/0,161). У березневій хвилі ми не запитували про весь цей спектр ініціатив, проте коефіцієнти кореляції з показниками ставлення до мешканців ТОТ для тих трьох, про які ставили питання – щодо підтримки абітурієнтів та щодо створення культурних продуктів, – залишились на тому самому рівні.

Водночас маємо такий взаємозв'язок: що менш абстрактною є ініціатива з підтримки та що більшою може бути її потенційна «вартість» для респондента/ки, то відносно менший рівень підтримки вона отримує. Показовими є тут ініціативи щодо підтримки абітурієнтів з тимчасово окупованих територій. Такі ініціативи є принципово важливими та конче

потрібними з погляду національних інтересів України для реінтеграції молоді з окупованих територій та її залучення до українського простору. Кількість вступників, які користуються цими ініціативами, є дуже малою – не більше ніж кілька відсотків від тих громадян України, хто закінчує школи на окупованих територіях щороку. Проте від моменту запровадження ці ініціативи викликають найбільше нарікань і популістської критики. Ба більше, що ближче до літа та вступної кампанії, то менше підтримки й симпатії до них. Це демонструють і наші результати.

Отже, пропозиція запровадження (чи радше продовження) пільг при вступі до закладів вищої освіти для абітурієнтів з окупованих територій отримала найменший рівень підтримки порівняно з іншими заходами, до того ж він значущо знизився з жовтня 2023 р. (55 %) до березня 2024 р. (42,6 %). Крім того, у жовтні 2023 р. чверть опитаних, а в березні 2024 р. третина респондентів виступила проти такого кроку. Подібні результати Школа політичної аналітики НаУКМА отримала й у своєму опитуванні 2021 року: тоді майже 60 % підтримували ідею пільг і 21 % респондентів виступили проти (Осипчук, Суслів, Усачова, Шулімов, Яковлев, 2021, с. 30). Як уже зазначено вище, найнижчий серед усіх

Таблиця 17. Кореляції змінних: ставлення до мешканців ТОТ та ініціативи щодо реінтеграції (жовтень 2023 р.), коефіцієнт Пірсона, N = 2000

	Українці, які опинилися на окупованій території з 2014 р. і досі там проживають	Українці, які опинилися на окупованій території після 24 лютого 2022 р. і досі там проживають
Абітурієнти з окупованих територій повинні мати пільги при вступі до українських закладів вищої освіти протягом певного періоду	0,220**	0,240**
Держава має запровадити програми підтримки повернення мешканців на деокуповані території	0,295**	0,283**
На територіях, зруйнованих внаслідок воєнних дій, мають діяти податкові та кредитні пільги для бізнесу	0,189**	0,191**
Необхідно запровадити міжрегіональні програми обміну (мобільності) для школярів	0,181**	0,191**
Держава має запровадити спеціальні програми для дітей та підлітків з деокупованих територій	0,234**	0,269**
Держава має запровадити безкоштовні курси з української мови для мешканців деокупованих територій	0,414**	0,345**
Держава має запровадити безкоштовні курси з громадянської освіти для мешканців деокупованих територій	0,179**	0,161**
Потрібно створювати більше мистецьких творів (фільми, книжки, серіали) про життя людей в умовах окупації	0,269**	0,253**
Потрібно створювати більше мистецьких творів (фільми, книжки, серіали) про українців, які були вимушені переселитись через війну	0,259**	0,208**

** кореляція значуща на рівні 0,01 (Sig. (2-tailed) < 0,001)

Таблиця 18. **Визнання Україною документів про середню та вищу освіту, виданих на окупованих територіях, N = 2000 (жовтень 2023), N = 2005 (березень 2024), %**

	Україна має визнавати всі документи про <u>середню освіту</u> , видані на окупованих територіях		Україна має визнавати всі документи про <u>вищу освіту</u> , видані на окупованих територіях	
	жовтень 2023	березень 2024	жовтень 2023	березень 2024
Зовсім не згодні	30,4	26,7	40,0	36,2
Частково не згодні	10,9	9,9	11,6	13,4
І так, і ні	19,8	22,0	17,7	20,7
Частково згодні	14,8	15,2	9,7	10,6
Цілком згодні	22,4	23,9	17,8	16,9
Важко сказати / Відмова	1,7	2,3	3,2	2,2
Разом	100	100	100	100

запропонованих заходів рівень підтримки саме для надання пільг при вступі до ЗВО можна пояснити тим, що, на відміну від інших заходів, які не несуть жодних потенційних особистих втрат для респондентів, пільги для абітурієнтів із ТОТ, на думку опитаних, зменшують шанси їхніх дітей чи дітей їхніх друзів / знайомих вступити. Це робить запровадження такого кроку менш бажаним. Проте все ж таки стабільний показник переважної підтримки свідчить про усвідомлення більшістю необхідності такого кроку для подальшої реінтеграції.

Окремо були й питання про те, якою мірою респонденти згодні з необхідністю визнавати без додаткових процедур усі документи про освіту, видані на окупованих територіях. У табл. 18 бачимо, що якщо з документами про вищу освіту позиція респондентів є більш однозначною: 49 % не погодились і лише 28 % підтримали, – то щодо документів про середню освіту позиції розділились майже порівну: 37 % – проти, а 39 % – за (березень 2024 р.).

Враховуючи прийняття Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визнання результатів навчання осіб, які проживали на тимчасово окупованій території України» (2023, 21 листопада), який встановлює процедуру часткового визнання результатів навчання на ТОТ, варто зазначити, що подібні кроки потребують додаткової комунікації з боку держави й експертного середовища та пояснення населенню проблем, з якими стикались громадяни України з тимчасово окупованих територій до ухвалення такого рішення. Також, зважаючи на несуттєві різниці чи радше коливання між результатами жовтня 2023 р. та березня 2024 р., поки що зарано говорити про зміни у ставленнях чи виразні тенденції, проте, можливо, вони згодом проявляться. Все це свідчить про потребу в проведенні подальших досліджень.

Висновки

Ставлення українців до жителів тимчасово окупованих територій є переважно нейтральним, за чим може приховуватись негативне ставлення, про яке респонденти не хочуть повідомляти, даючи натомість більш соціально бажану «нейтральну» відповідь. Порівняно гірші показники, що також є на рівні з показниками ставлення до тих, хто виїхав через повномасштабне вторгнення за кордон і досі не повернувся, до тих, хто живе на територіях, окупованих із 2014 р. Для порівняння: ставлення до вимушених переселенців всередині України є переважно позитивним.

Джерелами інформації про життя в окупації для більшості є українські медіа та телеграм-канали. Цікаво, що, хоч би як українці оцінювали достатність інформації про життя на ТОТ, майже дві третини вказують, що хотіли б знати більше.

Абсолютна більшість оцінює режим окупації як загрозу для тих, хто проживає в окупації. Так само абсолютна більшість заявляє, що для них важливо повернути людей, а не тільки території.

У погляді на те, як має відбуватись відновлення самоврядування на деокупованих територіях, українці розрізняють тимчасово окуповані території. Для новоокупованих (з 2022 р.) переважно вибирають варіант негайного, наскільки можливо, відновлення самоврядування та місцевих виборів, а для тих, які окуповано з 2014 р., – вбачають перехідний період з обмеженнями самоврядування.

Зрештою, більшість тих ініціатив з соціально-економічної та культурної підтримки та реінтеграції жителів тимчасово окупованих (і деокупованих) територій, про які ми запитували, отримали підтримку від респондентів.

Отже, результати показують, які є потенційні лінії соціальної напруги та розколів в українському суспільстві (наприклад, ставлення до тих, хто живе в окупації, особливо на територіях, окупованих із 2014 р., або до тих, хто виїхав через війну

за межі України і не повернувся досі). Бачимо це і в рівні підтримки ініціатив щодо реінтеграції, які зачіпають розподіл обмеженого суспільного блага (наприклад, щодо підтримки абітурієнтів з ТОТ). Проте ми бачимо і точки солідарності, консенсусів, а отже соціальної згуртованості: українці готові підтримувати реінтеграційні ініціативи щодо тимчасово окупованих територій та бачити людський вимір окупації. Водночас і ці

точки солідарності, і ці точки напруги не формують вичерпного переліку. Ба більше, потрібні подальші хвилі дослідження, аби встановити наявність чітких трендів і тенденцій щодо того, які питання – як з розглянутих у статті, так і інші – можуть об'єднувати та роз'єднувати українське суспільство в майбутньому. Також доречним є поєднання кількісних досліджень з якісними для глибшого розуміння цих питань.

Список використаної літератури

- Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визнання результатів навчання осіб, які проживали на тимчасово окупованій території України» № 3482-IX (2023, 21 листопада). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3482-IX#Text>
- Клюжев, О. (2023, 27 грудня). Обмеження виборчого права через співпрацю з окупантами: як знайти баланс і не повторити помилок. *Zmina*. <https://zmina.info/columns/obmezheniya-vyborchogo-prava-cherез-spivpracyu-z-okupantamy-yak-znajty-balans-i-ne-povtoryty-pomylok/>
- Осипчук, А., Суслов, А., Усачова, В., Шулімов, С., Яковлев, М. (2021). *Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій України: досягнення та виклики*. Школа політичної аналітики НаУКМА. https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2022/02/ua_report-1.pdf
- Осипчук, А., Суслов, А., Яковлев, М. (2021). *Звіт за результатами опитування «Телевізор проти автомата: Крим, Донбас і російське телебачення»*. Школа політичної аналітики НаУКМА. <https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/A4-Televizor-sv-avtomat-1.pdf>
- Паніотто, В. (2023). Ставлення до біженців, внутрішньо-переміщених осіб, до російськомовних громадян та до деяких інших категорій населення України. Київський міжнародний інститут соціології. <https://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=1218&page=1>
- Paniotto, V. (2022, September 19-21). *Challenges of surveys in Ukraine under conditions of war*. Workshop “The future of social research in and on Russia and Ukraine” [Conference presentation]. Hanse-Wissenschaftskolleg Delmenhorst. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1137&page=3>
- Kliuzhev, O. (2023, December 27). Obmezhenia vyborchoho prava cherez spivpratsiu z okupantamy: yak znaity balans i ne povtoryty pomylok [Restriction of voting rights due to cooperation with the occupiers: how to find a balance and not repeat mistakes]. *Zmina*. <https://zmina.info/columns/obmezheniya-vyborchogo-prava-cherез-spivpracyu-z-okupantamy-yak-znajty-balans-i-ne-povtoryty-pomylok/> [in Ukrainian].
- Law of Ukraine “Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo vyznannia rezultativ navchannia osib, yakі prozhyvaly na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy” [“On amendments to some laws of Ukraine regarding the recognition of educational results of persons residing in the temporarily occupied territory of Ukraine”] No. 3482-IX (2023, November 21). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3482-IX#Text> [in Ukrainian].
- Osypchuk, A., Suslov, A., & Yakovlyev, M. (2021). *Zvit za rezultatamy opytuvannia “Televizor proty avtomata: Krym, Donbas i rosiiske telebachennia”* [Report on the results of the survey “TV vs machine gun: Crimea, Donbas and Russian television”]. School for Policy Analysis NaUKMA. <https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/A4-Televizor-sv-avtomat-1.pdf> [in Ukrainian].
- Osypchuk, A., Suslov, A., Usachova, V., Shulimov, S., & Yakovlyev, M. (2021). *Polityky reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy: dosiahnennia ta vyklyky* [Reintegration policies for the temporarily occupied territories of Ukraine: achievements and challenges]. School for Policy Analysis NaUKMA. https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2022/02/ua_report-1.pdf [in Ukrainian].
- Paniotto, V. (2022, September 19-21). *Challenges of surveys in Ukraine under conditions of war*. Workshop “The future of social research in and on Russia and Ukraine” [Conference presentation]. Hanse-Wissenschaftskolleg Delmenhorst. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1137&page=3>
- Paniotto, V. (2023). *Stavlennia do bizhentsiv, vnutrishno-peremishchenykh osib, do rosiiskomovnykh hromadian ta do deiakykh inshykh katehorii naseleennia Ukrainy* [Attitudes towards refugees, internally displaced persons, Russian-speaking citizens and some other categories of the Ukrainian population]. Kyiv International Institute of Sociology. <https://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=1218&page=1> [in Ukrainian].

References

Anna Osypchuk, Anton Suslov

CHALLENGES FOR SOCIAL COHESION AFTER DE-OCCUPATION: SOCIAL AND POLITICAL REINTEGRATION AND ATTITUDES TOWARD RESIDENTS OF TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES

Abstract

The future reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine requires social cohesion in Ukrainian society: both for those who survived the occupation and those who lived in the government-controlled territories. This article aims to determine the attitudes of residents of the government-controlled territories toward those who remain under occupation and to identify to what extent the issues of elections and (un)restriction of voting rights, the economic and cultural support programs, and the recognition of education certificates obtained in the occupied territories may hinder social cohesion after de-occupation. The study is based on the results of two waves of a nationwide survey conducted in October 2023 and March 2024. The paper analyses the survey results using descriptive statistics methods, and the linear regression analysis is conducted to test the hypothesis regarding the relations between the attitudes toward residents of occupied territories and having close relatives there. The study shows that Ukrainians' attitudes toward the residents of the temporarily occupied territories are rather neutral than positive, which may indicate future lines of social tension. The support for reintegration policies varies depending on the duration of the occupation and the policy area. If the benefits and resources the policy addresses are perceived as scarce, the support for such policy is lower, as is the case of special university admission programs for school graduates from occupied territories. Also, Ukrainians' positions differ in scenarios for restoration of local governance after de-occupation depending on the territories in question. Immediate restoration is a preferred scenario for territories occupied in 2022, while for territories occupied since 2014, the intermediate period of five years is envisioned.

Keywords: reintegration, temporarily occupied territories, social cohesion.

Матеріал надійшов 09.08.2024

Осипчук Анна – кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри соціології
Національного університету «Києво-Могилянська академія», наукова директорка
Школи політичної аналітики Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Osypchuk Anna – PhD in Sociology, Associate Professor at the Department of Sociology,
National University of Kyiv-Mohyla Academy, Director for Research, School for Policy Analysis,
National University of Kyiv-Mohyla Academy

<https://orcid.org/0009-0004-1203-4491>

osypchukad@ukma.edu.ua

Суслов Антон – аналітик Школи політичної аналітики Національного університету
«Києво-Могилянська академія», молодший науковий співробітник,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Suslov Anton – Analyst, School for Policy Analysis, National University of Kyiv-Mohyla Academy

<https://orcid.org/0000-0001-6662-1043>

anton.suslov@ukma.edu.ua

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)